

ПРОЛЕТНИ МОМИНСКИ ОБИЧАИ ОТ СЕЛА В
ОДЕСКА ОБЛАСТ, ЮЖНА УКРАИНА¹

Наталия Стрезева

Разцъфтялата пролет
със цветя се облича.
Нежно-бялата вишна –
пременено момиче.
Една бабичка стара
до вратата наднича,
дали лазарки няма
със китки окичени?
Чака песни да пейнат
за червен бял трендафил,
като слънце да грейнат ...
Но градът е забравил.
Няма лазарски песни,
ни моми пременени ...
чака бабичка стара
със очи нажалени.

Таня Танасова-Тодорова
(Лазаровден в Болград)²

Изселвайки се от отечеството си през XVIII век и началото на XIX век, българите пренасят в Бесарабия всичко, което характеризира българската народност – разговорен език в многодиалектна форма, душевността, обичаите и обредите, песенния фолклор и др. Като силно устойчива система, календарната обредност на бесарабските българи

запазва в себе си регионални и локални варианти на българската традиция от времето преди преселването.

Настоящото съобщение е опит да се докаже това твърдение чрез описание на пролетните момински обичаи, изпълнявани в Бесарабия до 50-те – 60-те години на ХХ век. Групирани около лазаруването, те особено ярко се открояват сред богатото наследство от традиционни български обичаи. В посочените момински забави се откриват следи на предхристиянски пролетен празник, свързан с настъпването на пролетта и възкръсването ѝ за нов живот³.

Обредно наситени, те предизвикват интерес у редица изследователи⁴. Намираме описания на същите обичаи и у бесарабските българи⁵.

Лазаруването заема основно място в обичайната система на патриархалното българско село, тъй като чрез него се узаконява социализацията на девойката. Изпълнението на моминските социализиращи обреди през пролетта е напълно закономерно, тъй като тогава връзката между човека и природата е най-силно изразена в природен и социален аспект⁶.

Подготовката към лазаруването протича през Великите пости. Девойките научават песните и игрите от по-възрастните жени или лазарувалите вече моми.

Най-напред лазарките почитат умрелите като ходят на гробището две седмици преди Великден в събота на Сюрма̀х Лазар (Гл), Сюрма̀ Лазар (НТ), Бѣдния Лазар (Зд, НТ), Мъртвия Лазар (Гл) или в съботата преди Връбница на Богатия Лазар (Зд), Лазарова събота (Кл), Лазарова Ду̀шница (Дл), Лазарца (Зд, Кб), Лазара (Вн-ка, Вн-е, Кб). Посещавайки гробището, те раздават за душите на починалите кравайчета, бонбони, бисквити, сладки и др. В Кубей девойките носят клонка върба, която се бучва на могилата и се прибира и изхвърля на Спасовден. В България съботата преди Връбница носи поминален характер главно в североизточната част на страната. Сред капанското население битува вярване, че на Връбница “разпущали умрелите”. Тогава те забиват по едно-две клончета от върба на гробовете и палят огън⁷. Празнуването на два Лазара (лазаруване в две последователни съботи) пък е по-характерно за отделни места в Тракия и Родопите⁸. През посочения период в изследваните села в Бесарабия лазаруването

на малките и големите лазарки се извършва в един ден (изключение с Ново Троян, където малките ходят в събота преди Връбница, а големите в неделя на самия празник). По свидетелство на Н. С. Державин, малките лазарки от с. Шикирли Китай (преселници от Тракия) в началото на ХХ век лазаруват две седмици преди Великден на Сюрмах Лазар, а големите в събота преди Връбница⁹.

Най-често лазарките са в две възрастови категории – малки момиченца (от 5 – 6 до 10 – 12 години) и моми (от 12 – 13 до 20 – 22 години). Пременили малките лазарки ходят да лазаруват в събота или в неделя сутринта. Подражавайки в песни и игри на големите, те приемат участие в обичая като весела детска игра, с която се подготвят за моминството. Мъничките носят кошнички, в които слагат подаръците – яйца, бонбони, орехи, бисквити и др. След тях тръгват да лазаруват големите моми, разделени на групи по махали. В селата Заря, Делени, Чийший, Кубей момите лазаруват в събота, а в Главани, Задунаевка, Виноградовка, Холмское в неделя на Връбница. В Ново Троян в събота на Мънинкия Лазар ходят момиченца, а в неделя на Големия Лазар моми. В някои от селата (Кл, Вн-е, Зд) лазаруването отпада през изследвания период.

Всяка лазарска дружина си има водачка – кумà (Зр, Гл, Зд, Дл, Хл, НТ, Чш), буèнек (Вн-ка), буянец (Кб), която трябва да умеє да води лазарското хоро, да знає всичките песни и има задължението да събира подаръците. В края на хорото се нарежда най-дребното момиче, наречено куйрùк (Зр, Гл, Вн-ка), упàшка (Зр), помайчима (НТ), курùчка (Кб).

В България названието на водачката буèнек, буянец е характерно за източните и североизточните райони, а кумà за Тракия (Пловдивско, Старозагорско, Ямболско)¹⁰.

Според начина на лазаруване, обичаят в Бесарабия се среща в два варианта. При единия лазарките обикалят определената за тях махала, като влизат във всеки двор (Гл, Зд, Дл, Хл, НТ, Чш, Кб) с изключение на къщите, където има скоро починал човек. В Заря и Виноградовка девойките, минавайки по улицата, се спират на всеки дернèк (седянка), където има събрани жени, но не влизат в дворовете. Възрастните, излизайки на улицата, вземат със себе си пари, яйца, кравайчета, бонбони, бисквити, сладки и др. В Заря лазарките са седем

еднакво пременени моми. Първата се нарича кума, следващите две имат задължението да пеят и нямат определени названия, четвъртата е предяла или предяльница, петата и шестата също пеят, а седмата е упашка, куйрук. Девойките са облечени с вълнени “главанцки” рокли на складки (гънки, плисе), бели кòфти (блузи), фартушки (престилки), на главите си имат жълти барèзи (забрадки) и лèнтички (панделки). Във Виноградовка лазарките са пет или шест. Първата и най-високата е буèнек, а последната е куйрòк. Останалите нямат определени названия. Всички са облечени еднакво с червени рокли или юбки (поли) и бàски (блузи), червени престилки, черни шèлки пескулàти (забрадки с ресни)¹¹, бùлски (булченски) венец. На гърдите си девойките слагат алтъни, лèфтуй (запазени от едно време гerdани). (вж. снимките в края)

Най-напред кумàта, буèнеку отива до някоя от жените, целува ѝ ръка и пита дали могат да пеят. След съгласието водачката си дава кърпичката, а жените поръчват какви песни да пеят. Песните са най-различни – за мома, за ерген, за малко дете, за стари хора. Единствено в двете села се изпълняват дори песни за починал човек. Момите играят несклучено хоро като се държат за фартушките (престилките). Когато приключат, кумата отново целува ръка и взема кърпичката (със завързани в нея пари) и подаръците.

От останалите села най-ярко се открояват лазарките в Кубей. Тук те са четири – буянец, бùлка, дубùлка, курòчка. Буянецът е с черен мъжки калпак и венец на главата, а булката е в невестинско облекло. Останалите две са просто пременени. Обредни лица буенец и булка в лазарската дружина се срещат в източнобългарските райони – Русенско, Силистренско, Разградско, Шуменско, Бургаско¹². При гребенците буенецът е с мъжки черен калпак¹³. Същите обредни лица се срещат и сред други преселници от Шуменско в Бесарабия (Чешма Варуита)¹⁴.

Невестински елементи има и в облеклото на девойките от другите села. В Ново Троян всички лазарки са облечени в бùлски (булчински) премяни, а в Холмское (както във Виноградовка) момите слагат на главите си бùлкински (булчински) венци или пера. Полковник Г. Янков пише, че в началото на XX век в Хасан Батър всички моми със своя кумица начело, играейки буенек, обикалят къща по къща цялото

село. Една от момите е забулена с червено було и държи по една кърпа в ръцете си. Момите пеят в двора, а тя играе напред назад и развява кърпите¹⁵. В с. Маломир, Ямболско, откъдето са преселниците в Хасан Батър някога лазарките са се нареждали в булчински носии. Тук водачката се нарича кумица¹⁶.

В Главан и Задунаевка лазарките са просто пременени, а на главите си имат венци от цветя. Главанските моми си носят и по клонка светена върба. Според част от информаторките в Задунаевка лазарките обличат малко момиченце или момченце сираче в бяла дълга риза и го носят на раменете си, като пеят: “Ой, Лазаре, Лазаре”. На места в Източна Тракия и Родопска област правят кукла лазарка – облечено кросно или кръстачка на чекрък. Навсякъде пръскат куклата с вода. Момичето, което я носи, трябва задължително да е сирак. В отделни Гюмюрджински села ролята на куклата Лазар се изпълнява от самото момиче сираче, което момите носят на ръце или на рамо¹⁷.

В Делени, Холмское и Чийший девойките са облечени с различни премяни – една от друга по-красиви. Чийшийките са с пуснати шарфи (шалчета).

Така облечени девойките тръгват из село и посещават всеки двор от предназначенията за тях махала. В Чийший момите най-напред влизат в дворовете на любовниците си. Девойките пеят изключително красиво, затова жените, събрани на лаф (на седянка), като чуват моминските гласове, застават до портата на къщата, откъдето се чуват песните – за да послушат, хем да видят с какво ще дари майката на ергена избраничката му. Най-често тя получава някоя дрешка, а останалите лазарки – куврѝчета (кравайчета), яйца, орехи, бонбони, парички и др. Понякога се случва ергенът да има две-три любовници, но това вече си е за негова сметка. След това девойките посещават останалите дворове. Единствено в Ново Троян лазарското хоро е сключено, което е характерно и за някои села от Пловдивко¹⁸. В Ново Троян девойките се държат за раменете и играят. В останалите села лазарките играят неключено хоро. В Главан то се нарича карлюк. Тук всички девойки си носят кошнички. Освен махалата лазарките посещават и роднините из цяло село. В Делени кумата носи една кошьолка (кошничка), в която се събират продуктите. Влизайки в двора, момите поставят кошьолката на земята и играят и пеят около нея.

В Холмское след лазарките вървят малки момченца, които свирят с пищяльки (свирки), направени от светена върба – за здраве. Момичетата влизат в двора и най-напред питат дали могат да пеят и на кого да пеят. След като получат разрешение изпълняват песни за всеки член от семейството. Както навсякъде, лазарките биват дарявани с кравайчета, бонбони, яйца, парички и др. В Кубей, освен тези подаръци, стопанката поднася брашно в сито. След това ситото го търкалят и гадаят за плодородието през годината – ако се захлупи – няма да има урожай и обратното. Този обичай е характерен за тракийските преселници от Одринско и Лозенградско в Добруджа¹⁹. Момите носят събраното в къщата на едната от лазарките, където се приготвя угощение за тях. Същият обичай се среща сред гребенците и балканджиите, в Добруджа²⁰. В останалите села девойките разделят събраното помежду си и се прибират вкущи.

По-късно те отново са заедно за да извършат обичая кумичене (избиране на кума за догодина). Според Л. В. Маркова този обичай отдавна не съществува в Бесарабия. Тя смята названието на водачката – кума като остатък или сливане с обичая кумичене²¹. В описаните села срещаме различни начини за избиране на водачка. В Главани, Ново Трояни и Чийший това става на реката. Момичетата пристигат с приготвени от тях күкли (обредни кляbove) (Гл), венци от “четена” върба (НТ) или малки пръчици (Чш). Залъчетата от куклите, венците или пръчиците момите пускат едновременно във водата. Чийто венец или залък пристигне пръв – тя ще стане кума. В България е по-разпространено кумиченето с венци от върба. Със залък от күкла лазарките се кумичат в Северозападна България и някои райони на Тракия²². В Главан преди обряда играят хоро и пеят “Змей Злата залюби”. С кумиченето, както и с лазаруването е свързано вярването, че само мома, която е лазарувала и се е кумичила не може да бъде отвличена от змей²³. Според народното схващане змеят е тотем, с помощта на който посветителният обред протича по древната схема: смърт и ново раждане. В този смисъл хвърлянето в реката на върбовите венци и обредните хляbove, които могат да се възприемат като обобщен символ на змея, хтоничен властелин, представя кумиченето като свособразна победа над него, следвана от сполучливо навлизане на момите в новия им социален статус. Моментът съвпада с края на преходния

великденски период и възстановяването на нарушения космически ред²⁴.

В Задунаевка лазарките последователно хващат една пръчка. Чиято ръка остане най-отгоре – тя става кума. В Делени водачката се избира с помощта на считалочка (броилка). Част от информаторите смятат, че избирането на кумà е прието от съседните български села. Дълго време тук лазарската дружина не е имала водачка. Осведомителите от другите села смятат, че момите си избират за водачка най-пъргавата и най-несрамливата девойка (изключение прави село Виноградовка, където буенекът е най-високото момиче). Избраната девойка води лазарките на угощение в дома си. Тя се ползва с голямо уважение и почит от страна на девойките.

В Чийший на Врѣбница рано сутринта момичетата ходят на църква за светена върба, след което посещават кумата, където ги угощават. Малко по-късно водачката ги завежда на мегдàня на хоро, където те изпълняват песни за любимите си. Припяване на ергените се среща и в Ямболско (с. Бояново, гр. Стралджа)²⁵. Момъкът, за когото е предназначена песента, трябва да открадне от избранничката си кас̀унката, бар̀еза (забрадката) и преди да я върне да завърже в едното ѝ ъгълче пари. Има и майтапчии, които връзват камъче или нещо друго.

Навсякъде в знак на уважение момите гов̀еят (не говорят) на кум̀ата си до Великден. Тогава те и отиват на гости с п̀аски (козунаци), обреден хляб и боядисани яйца, целуват ѝ ръка, а тя им прощава. Обичаят завършва с общо угощение. Тук отново откриваме връзка между календарните и семейните обичаи и обреди. Същата забрана – гов̀еене – се спазва след сватбата от младоженците по отношение на кумата²⁶.

В Чийший на втория и на третия ден на Великден моми и жени се събират на мегдàня. Първоначално те се залавят за раменете и в една редица тръгват да обикалят по улиците на пр̀ѣт, като минават през чѐйря (ливадата), после покрай кравефермата и отново влизат в село, минават покрай училището, стигат до мегдàня, където се залавят да играят вечерно ор̀д. По пътя се състезават коя ще изпее по-хубава песен. Една от най-често изпълняваните песни е:

*Ивано, Ивано,
Отиде си Лазара,*

*ние идим да го стигнем,
на нивата голяма,
на широката поляна и др.*

Този обичай по-скоро напомня пролетните момински забави, които, съдейки по съдържанието на песните, можем да отнесем към обредността на Връбница и обичаите след кумиченето, когато се изиграва последното несклучено хоро. Накрая се включват жени и ергени и хорото се сключва. На места в България лазарските групи носят название прът²⁷, а в Пловдивско самото несклучено хоро се нарича на прът.

Във връзка с моминското лазаруване е и обичаят буенец. Той е название на буйно несклучено хоро на песен, което се играе от момите през Великденските пости. Водачката на това хоро също се нарича буенец. Но най-често това название се използва за название на момински обичай, изпълняван в източнобългарските райони, сред българите в Северна Добруджа, отчасти в Северна Македония и сред бесарабските българи²⁹. През целите Велики пости хоро не се играе. В празник момите се събират на мегдана, пеят лазарски песни и се учат да въртят лазарското хоро³⁰. После играят и други игри с ергените. Навсякъде в посочените села през постите се ходи с по-тъмно облекло. В Кулевча се играе рубăки, рубăк. След играта момите се събират на балăчки (седянка) и като се стъмни се прибират в къщите си. В Ново Троян подобна игра се нарича робкѡст. Сред загорците в Странджа игрите през Великите пости се наричат робя̀то или рубăк³¹.

В Главан лазарското хоро се нарича карлюк³². Същото хоро се играе и през целите Велики пости до Връбница. Според някои информатори на карлюк момите обикалят улицата, хванати в една редица под ръка. Като стигнат до някое кишѐ (ъгъл), започват да играят на “Лази, лази, Джурджу” (девоjkите се хващат по две за ръцете една срещу друга и се нареждат в редица, след което пускат едно дете да върви по ръцете им; то се държи за главите на момите и минава, а те викат: “Лази, лази, Джурджу! До мене да додеш! ...”; момите, които са стояли отзат, минават напред и така, докато се наиграят), на шѡст или на свиня̀ (правят един крѹг (кръг) с диаметър около четири метра и една дупка по средата – хамбър, след което с помощта на пръчка трябва да вкарат свиня̀та (кокал) в дупката. Печели този, който най-

много пъти я вкара). Игра с подобно съдържание, наричана на прасе е регистрирана от Н. С. Державин³³. В Задунаевка само тримирилите моми и ергени играят на шест на третия ден на тримира.

Бургуджийските моми през Великите пости се събират у дуло, на кишето³⁴, откъдето започват дългото, вечерното хоро, захванати за ръцете в една линия, момите обикалят по улиците и първите две пеят специални песни.

В с. Делени хорото се нарича кротко. М. Василева пише, че според мелодията на буенеца се определя и темпът на играта, която може да се нарича “права”, “кротка” или “крива” Лазара³⁵. Кроткото се играе по същия начин както дългото хоро във Виноградовка. Малко по-различно се изпълнява хорото буенек (пак в Делени) – момите вървят по улиците и пеят, като първите девойки са вдигнали хванатите си ръце, а останалите, започвайки с последната, се провират под тях (под ръцете). Освен тези игри тук съществува игра, наречена на сеч, при която шест момичета, наредени по две, се гонят. Когато девойките стигнат до проулката (ъгъла), някой ерген може да докосне избраничката си за лакътя и да я изведе встрани, да си приказват.

В Холмское е позната игра на котка, която се изпълнява на чеиру на третия ден на постите, наречен тримиру от говелите моми и ергени. В с. Драгойново, Пловдивско, на Тодоровден и през Тодоровата неделя след обед моми и млади булки излизат да играят хоро, наречено коте³⁶.

Санбатьрци през Великите пости играят несклучено хоро наречено лазара. Подобно на другите (карлюк, кротко и др.) момите, хванати под ръка, вървят из улиците, пеят, играят. Накрая се спират на кишите (ъглите) да хортуват с ергените. В Ямболско се срещат две названия на хоро през Великите пости – “Лазара” и “Буенека”³⁷. В Шуменско буенецът също носи название “Лазара”³⁸. Полковник Г. Янков пише, че в началото на ХХ век девойките от с. Хасан Батьр играят буеница, буенек в редица, а не хоро на Лазаровден и Връбница³⁹. В Ново Троян освен робкост през Великите пости се играе и карлюк. Карлюк се играе и в Чийший, само че през Тримирната седмица. От направеното описание виждаме, че през посочения период се изпълняват игри и песни, свързани с обряда “буенец”. Други автори

твърдят, че не откриват сведения на посочения терен за обредни игри, изпълнявани през Великите пости⁴⁰.

Описаните пролетни момински забави дават основание да се твърди, че бесарабските българи запазват общия смисъл на лазаровската обредност, водеща началото си още от древността. Съхраняват се основните елементи – лазаруване, кумичене, буенец. Всички те са свързани с пролетното събуждане на природата и възвръщането ѝ към нов живот. Невестинските елементи в облеклото, както и названието на обредните лица в лазарската група потвърждават тезата за “женитбен момински пролетен празник”⁴¹. Според Т. Колева първичната функция на тези обичаи е посветителната, чиято структура постепенно се разширява и впоследствие се отделя субординарната структура с любовно-женитбените елементи⁴². Лазаруването, кумиченето, буенецът по основните си белези са реликт от посветителните обреди. Техните корени трябва да се търсят в женските инициации от родовообщинния строй⁴³.

Пролетните момински обичаи в Бесарабия притежават всички характерни особености на социализиращ обред, чрез който се узаконява преминаването на момите в групата на възрастните, които имат право на брачно-семеини отношения. Тези обичаи организират свободно празнично общуване между младите. Започвайки от Сирница, те създават системен характер на пролетния обреден цикъл. Единството им се корени в общата идейна основа, от която идва и интонационното единство на календарната и сватбената обредност⁴⁴.

В посочените села добре са застъпени и обичаите, свързани с култа към предците – посещаване на гробищата, изпълняване на лазарски песни за умрелите.

И до днес в българските села в Бесарабия ходят да лазаруват малки момиченца, но като система пролетните момински обичаи съществуват до средата на XX век. Като важни социализиращи обреди, притежаващи изключително национална специфика, пролетните момински обичаи, дълго време играят важна роля в живота на патриархалното българско село в Бесарабия. Те спомагат и за запазването на етнокултурната идентичност у посоченото население.

БЕЛЕЖКИ

¹ Съобщението е направено на базата на автори терени проучвания в 11 села в Бесарабия (Одеска област): Заря (старо название – Камчик), Кольосное (Кулевча), Саратовски район; Главани (Главан), Задунаевка, Виноградовка (Бургуджий), Делени (Дивитлий), Холмское (Селиолу), Арцизки район; Виноградное (Хасан Батър), Нови Трояни (Ново Троян), Огородное (Чийший), Червоноармейское (Кубей) Болградски район. В текста ще използваме съкращения – Зр, Кл, Гл, Зд, Вн-ка, Дл, Хл, Вн-е, НТ, Чш, Кб.

² **Танасова-Тодорова, Т.** Лазаровден в Болград. – Алманах “Родолюбец”, бр. 3, София, 1998, с. 224.

³ **Днеков, П.** Български фолклор, София, 1972, с. 306.

⁴ **Маринов, Д.** Народна вяра и религиозни народни обичаи. – СБНУН, XXVIII, 1911, с. 389–412; **Арнаудов, М.** Български народни празници, Велико Търново, 1996, с. 71–77; **Същият,** Очерци по българския фолклор. Т. 2, София, 1996, с. 324–331 и 343–372; **Йорданова, Л.** За обичая “лазаруване” в България. – ИЕИМ, кн. 9, 1966, с. 107–163; **Колева, Т.** За произхода на пролетните момински обичаи (лазаруване, кумичене, буенец). – В: Проблеми на българския фолклор, София, 1972, с. 367–372; **Същата,** Весенни девичьи обичаи у некоторых южнославянских народов. – Советская этнография, Москва, 1974, кн. 5, с. 74–85; **Генчев, Ст.** Очерци по българска етнография. Велико Търново, 1996, с. 280–281; **Василева, М.** Лазаруване. Български празници и обичаи, София, 1982, 87 с. и др.

⁵ **Титоров, Й.** Българите в Бесарабия, София, 1903, с. 268–269; **Полк. Г. Янков.** Български народни песни от Елена. В. Янкова. Пловдив, 1908, с. 243; **Державин, Н. С.** Болгарские колонии в России. СБНУН, XXIX, София, 1914, с. 162–163; **Дякович, Вл.** Българска Бесарабия, София, 1918, с. 121–122; **Маркова, Л. В.** Некоторые наблюдения над развитием календарных обрядов у болгар междуречья Прута и Днестра. – ИЕИМ, София, 1968, кн. XI, с. 160–161; **Пригарина, Т. В.** Функціонування традицій у святковій обрядодії. Одеса, 1999, с. 22–25 и др.

⁶ **Кузманова, В.** Лазаруване в Ямболско. – В: Фолклор и история, София, 1982, с. 249–250.

⁷ **Василева, М.** Календарни празници и обичаи. – В: Капанци. София, 1985, с. 221.

⁸ **Попов, Р.** Български народен календар. София, 1997, с. 37; **Гребенарова, Сл.** Календарни обичаи и обреди. – В: Странджа, София, 1996, с. 331.

⁹ **Державин, Н. С.** Пос. съч., с. 162–163.

¹⁰ **Василева, М.** Лазаруване ..., с. 24.

¹¹ Според част от информаторите е задължително да има нещо черно, тъй като Лазаровден е в постите.

- ¹² **Василева, М.** Лазаруване ..., с. 28.
- ¹³ **Василева, М.** Календарни празници и обичаи. – В: Добруджа. София, 1974, с. 327.
- ¹⁴ **Державин, Н. С.** Пос. съч., с. 162.
- ¹⁵ **Янков, Г.** Пос. съч., с. 243.
- ¹⁶ **Кузманова, В.** Пос. съч., с. 251, 253.
- ¹⁷ **Попов, Р.** Календарни празници и обичаи. – В: Родопи. София, 1994, с. 104.
- ¹⁸ **Стаменова, Ж.** Календарни празници и обичаи. – В: Пловдивски край. София, 1986, с. 265.
- ¹⁹ **Василева, М.** Календарни ... – В: Добруджа, с. 327.
- ²⁰ Пак там.
- ²¹ **Маркова, Л. В.** Пос. съч., с. 160.
- ²² **Българска митология.** Енциклопедичен речник. Съставител Анани Стойнев. София, 1994, с. 191.
- ²³ Пак там, с. 192.
- ²⁴ **Попов, Р.** Към характеристиката на българските народни вярвания, свързани с периодите на преход към зимата и пролетта. – В: Етнографски проблеми на народната духовна култура. София, 1989, с. 64 – 66.
- ²⁵ **Кузманова, В.** Пос. съч., с. 257.
- ²⁶ **Колева, Т.** Болгары. – В: Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. Весенние праздники. Москва, 1977, с. 286.
- ²⁷ **Василева, Ж.** Календарни празници и обичаи. – В: Етнография на България. Т. III, 1989, с. 118; същата, Календарни ... – В: Капанци, с. 219.
- ²⁸ **Стаменова, Ж.** Пос. съч., с. 265.
- ²⁹ **Българска митология ...**, с. 32.
- ³⁰ **Кузманова, В.** Пос. съч., с. 252 – 253.
- ³¹ **Гребенарова, Сл.** Пос. съч., с. 329.
- ³² **Стрезева, Н.** Празнично-обредната система на населението от с. Главан, Бесарабия. – В: Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали. Т. 4. В. Търново, 1995, с. 366.
- ³³ Державин отнася играта към детските (ученически), но пак прикрепени към пролетта. Вж. **Державин, Н. С.** Пос. съч., с. 120.
- ³⁴ Когато няма пости, след това отиват на **мегданю** да играят хоро и после отново се връщат **удуло**, където идват и ергените да си говорят. Като се стъмни, всички си заминават.
- ³⁵ **Василева, М.** Лазаруване, с. 26.
- ³⁶ **Стаменова, Ж.** Пос. съч., с. 263.
- ³⁷ **Кузманова, В.** Пос. съч., с. 252–253.
- ³⁸ **Арnaudов, М.** Очерци ..., с. 355–359.
- ³⁹ **Янков, Г.** Пос. съч., с. 245.

⁴⁰ Пригарина, Т. В. Пос. съч., с. 23.

⁴¹ Йорданова, Л. В. За обичая “лазаруване” ..., с. 159.

⁴² Колева, Т. За произхода ..., с. 371–372.

⁴³ Колева, Т. Весенни девичьи ..., с. 84–85.

⁴⁴ Кузманова, В. За системния характер на пролетните обреди. – В: Обреди и обреден фолклор. София, 1981, с. 143.

